

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

УДК 78.071.1 (092)

Аліксійчук О.С., Федорчук В.В.

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕСТЕР СТАРИЦЬКИХ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ КІНЦЯ XIX–ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена життєвому та творчому шляху сестер Старицьких. Розглядається їх особистий внесок у загальнокультурне життя України кінця XIX-початку XX століття.

Ключові слова: сестри Старицькі, Софія Русова, просвітництво, українська культура.

На обрії культурного процесу кінця XIX ст. – початку XX ст. сім'я Старицьких постає в сузір'ї таких видатних діячів як Олександр і Софія Русови, Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Павло Чубинський, Володимир Антонович, Тадей Рильський, Олександр Кониський, Микола Лисенко, Косачі, що своїми творчими здобутками розвивали національні, духовні, та професійні традиції української культури. Їхня спадщина залишається недостатньо званою, проте в останнє десятиліття з'явилися нові дослідження, що заглиблюються у вивчення незаслужено забутих сторінок їхньої творчості.

Проблема творення історико-культурних цінностей в Україні на ґрунті розгортання національної ідеї є предметом вивчення багатьох дослідників. Дослідженням життя і творчості вищевказаних постатей займалися: Інна Чернова, Юрій Хорунжий та інші. Важливі аспекти процесу становлення національної культури, системи освіти та педагогічної думки на початку XX ст. розкриті в роботах вчених-педагогів минулого та сучасності: Г.Васьковича, Г. Ващенко, І. Крилова, С. Постернака, Ст. Сірополка, Л. Вовк, М. Заволоки, Н. Калениченко, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

На початку XX ст. навчання музики, як і інших предметів, відбувалося винятково російською мовою. Антинародна політика російського уряду не враховувала національних потреб українського народу. Прогресивні представники освіти, мистецтва та культури пропонували ідеї нової демократичної освіти, відстоювали викладання рідною мовою, тощо.

Імена багатьох прогресивних педагогів, просвітян, культурних діячів сьогодні активно досліджуються та відкриваються широкому загалу. Серед них – сестри Марія, Оксана і Людмила Старицькі. Активні культурні та громадські діячі, просвітянські ідеї яких і досі не втратили своєї актуальності.

Метою публікації є визначення вагомого внеску сім'ї Старицьких у загальнокультурне життя України початку XX століття.

Після смерті Тараса Григоровича Шевченка передова українська інтелігенція підхопила ідеї та настрої поета, продовжила тему національного відродження і народного просвітництва. Українська культура другої половини XIX ст., незважаючи на всі перепони, продовжувала успішно розвиватися. Цьому сприяли: по-перше, реформи 1860–1870-х років (скасування кріпосного права, судова, земська, міська, освітня реформи); по-друге, бурхливий розвиток капіталістичних відносин.

В освіті зміни стали відчутними вже на межі 1860-х років. Молода інтелігенція, студенти, що об'єдналися в громади, активно займалися створенням недільних шкіл. У 1862 р. в Україні їх діяло понад 110. Викладання у багатьох із них велось українською мовою, видані були букварі та підручники, в тому числі “Буквар” Т. Шевченка. Але того ж таки 1862 р. царський уряд вирішив закрити недільні школи, а багато їх організаторів та викладачів було заарештовано.

Певних здобутків у галузі освіти було досягнуто на Західній Україні: відкрито ряд вузів, у тому числі Чернівецький університет (1875), Львівський політехнічний інститут та Академію ветеринарної медицини, з 1869 р. запроваджувалось обов'язкове навчання дітей віком від 6 до 14 років.

Новим явищем було виникнення громадських наукових організацій. При Київському університеті створюються наукові товариства: філологічне, математичне, фізико-медичне, психіатричне, акушерсько-гінекологічне, товариство дослідників природи, історичне товариство Нестора-літописця. На Західній Україні 1873 р. було створене Літературне товариство ім. Т.Шевченка, яке у 1892 р. перетворене у Наукове товариство ім. Т. Шевченка.

Кінець XIX-початок XX століття позначився також як період розвитку та формування системи суспільного дошкільного виховання в Україні. Цей час характеризується відкриттям народних дитячих садків для різних верств населення з ініціативи і на кошти приватних осіб та педагогічних товариств.

Сім'я протягом багатьох століть була основною інституцією, яка здійснювала дошкільне виховання своїх дітей. В кінці XIX століття різновидом дошкільного закладу був домашній сімейний дитячий садок, який організовувався батьками “вільних професій”. Керували всіма справами у ньому самі матері або наймані вихователі. Діти різного віку (від 4 до 8 років, від 4 до 10 років) збиралися по черзі в сім'ях на 2-4 години для спільних ігор та занять.

Перші дошкільні заклади, як самостійні навчально-виховні установи особливого типу, виникли в Україні тільки у XIX столітті. Є відомості, що у Полтаві в 1839 році було відкрито притулок, куди приймали дітей безоплатно від 3 років. У цьому притулку діти перебували з 7 години ранку до 21 години влітку, а взимку з 7 години до 20 години.

В Україні Київ до революції був центром дошкільної роботи, бо там діяли різноманітні товариства та організації, а саме: Товариство народних дитячих садків, Фребелівське товариство, різноманітні ліберально-філантропічні організації. Метою їхньої діяльності була боротьба з бездоглядністю дітей, дитячі заклади були двох типів: платні для заможних верств населення і безплатні – для бездоглядних дітей з бідних сімей, які повністю чи частково утримувались на кошти товариств і організацій. Відсутність державного фінансування свідчила про те, що дитячі садки як суспільно-виховні заклади приживалися дуже важко, відкривалися повільно, а кількість їхня була незначною.

У Західній Україні питання про організацію дошкільного виховання вперше порушила Н. Кобринська на жіночому вічі у Стрию 1891 року. Того ж року з ініціативи священника Кирила Селецького в селі Жужілі Сокальського повіту був організований перший на Галичині дитячий садок. Аналіз жіночого руху Галичини констатує той факт, що організація захоронок у селах і містах приносила велику користь, допомагала працівникам у вихованні дітей, особливо сільським жінкам під час літніх польових робіт. З ініціативи Н. Кобринської в 1900 році у Львові було організовано товариство “Руська Захоронка”, що пізніше стало називатися “Українська захоронка”. В 1902 році це товариство відкрило перші дитячі садки у Львові. З того часу і почало розвиватися в Галичині дошкільне виховання.

В 90-х роках XIX століття в Україні земства почали відкривати дитячі ясла (захоронки). Спочатку ці установи відкривались переважно на час літніх робіт, а згодом вони стали працювати протягом року. Наприклад, Полтавське губерніальне земство відкрило дитячі ясла у 1897 році. Але якщо порівнювати інтенсивність земського руху, спрямованого на

відкриття шкіл, із рухом, спрямованим на відкриття установ дошкільного виховання, то зразу бачимо епізодичність і значно меншу ефективність діяльності земств у царині дошкільного виховання. На нашу думку, через те, що організація діяльності та робота земських дитячих установ регламентувалась постановами волосних, повітових та губернських земських зібрань, недооцінювалось значення виховання дітей дошкільного віку [1].

Перший дитячий садок в Києві було організовано 1 вересня 1871 року. Його відкрили сестри Ліндфорси – Марія і Софія (пізніше за чоловіком Русова). Озброївшись передовими методами Песталоцці, Руссо, Дістерверга, Фребеля, порадившись з кращими петербурзькими педагогами, сестри Ліндфорс домоглися дозволу «попечителя шкільної округи» і восени 1871 року відкрили садок, винайнявши помешкання з двох кімнат у будинку на вулиці Фунду-клеївській навпроти міського театру (тепер – оперного).

У дитячому садку виховувалось біля двадцяти дітей. Між ними було багато дітей професорів: Сара і Адам Хржонщенські, Марія і Людмила Старицькі. Зовсім молоденькі виховательки потоваришували з родиною Старицьких та Миколою Лисенком. Михайло Старицький – дворянин письменник, драматург збирав у своїй оселі, яку було названо київськими Афінами, творчих людей з усього міста на обіди та вечери. У господі Старицьких завсідниками були Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Павло Чубинський, Володимир Антонович, Олександр і Софія Русови, Тадей Рильський, Олександр Кониський, Микола Лисенко, Косачі та інші. На ставлення до української культури сестер Ліндфорс вирішальний вплив мали ці родини. Не можна забувати, що сестри мали шведсько-французьке походження, але щиро перейнялися проблемами української педагогіки, бо саме тут вони стали відомими.

Після дитячого садка Марія та Людмила Старицькі навчалися у найпрогресивнішій на той час київській жіночій приватній гімназії Людмили Ващенко-Захарченко (дружини відомого професора математики Київського університету Михайла Ващенка-Захарченка). Вона була досвідченим та прогресивним педагогом, але обставини змушували її дотримуватись офіційного курсу навчання у імперії. У гімназії Ващенко-Захарченко не вивчалась українська мова, література, історія, заборонені Валуєвським указом та Ємським актом. Ці науки дівчата засвоювали з батьківських вуст та від їхніх однодумців. Серед інтелігенції Києва вживали українську мову лише кілька родин: Лисенки, Старицькі, Косачі, ще дві-три сім'ї. Після закінчення гімназії шляхи сестер розходяться.

Марія вирішила продовжити освіту на природничому відділенні Бестужевських курсів у Петербурзі. Провчившись один рік, вона перевелась у рідного Києва і саме тут завершила свою вищу освіту.

Марію Старицьку вабив театр змалечку. Батько-драматург, мистецьке оточення і взагалі театр у XIX столітті виконував роль засобу масової інформації. Навесні 1885 року славнозвісна театральна трупа корифеїв Кропивницького-Старицького розпалася, Михайло Петрович фактично збанкрутував і був вимушений створити власну трупу. У 1886 році до неї вступила і Марія Старицька. Разом з батьком вона гастролює в Харкові, Одесі, Москві, Петербурзі, Варшаві, Вільні, Мінську, Казані, Баку, Тифлісі. 1891 року вона їде навчатися до Москви на театральні курси у відомого педагога О.О. Федотова, живе у Москві у дядька. У Володимира Немировича-Данченка навчалась акторської майстерності у музично-драматичному училищі при Московському філармонійному товаристві. Продовжити навчання на вказаних курсах Марії Михайлівні довелось в Петербурзі, куди 1893 року переїхав О.О. Федотов. Саме у Північній Пальмірі вона і почала самостійне акторське життя. Обрала собі театральний псевдонім: Яворська. Виконувала ролі в оперетах, драмах, комедіях, водевілях, феєріях, чудово читала, співала, розповідала та танцювала. Марія Старицька не тільки була актрисою, вона допомагала ставити спектаклі, була режисером, водночас викладала акторську майстерність у музично-драматичній школі М.К. Лісневич-Носової.

Нарешті Марія Михайлівна надовго знаходить себе у музично-драматичній школі Миколи Лисенка, яка відкрилась 1904 року у Києві на Великій Підвальной вулиці, 15. Тут вона керує драматичним відділом, стає правою рукою М.Лисенка, беручи на себе ряд організаційних питань та проблем. Після смерті композитора вона фактично очолює школу. Серед випускників школи Марії Старицької – Дмитро Антонович, Олександр (Лесь) Сердюк, Михайло Микиша, Прохор Коваленко та інші актори, театрознавці, режисери.

На лекціях драматичного відділу школи Лисенка викладали такі дисципліни: сценічна гра, декламація, історія драми (читав Іван Стешенко – майбутній міністр освіти в уряді УНР), історія культури, історія літератури, естетика, міміка, танок, фехтування, іноземні мови: французька та італійська. Протягом першого року навчання треба було досконало оволодіти українською мовою. Старицька викладала сценічну майстерність та декламацію за методикою, яку вона перейняла від Володимира Немировича-Данченка. Марія Михайлівна вишукувала в аматорських театральних гуртках Києва здібну молодь і пропонувала навчатися в музично-драматичній школі. вела активне громадське життя. Вона була членом товариств “Боян” та “Просвіта”, а коли у Києві було закладено український клуб “Родина”, також увійшла до його правління.

Протягом 1904-1917 років Марія Старицька стала режисером понад 500 вистав українських, російських, західноєвропейських авторів. Іван Стешенко запрошує її до Секретаріату освітніх справ – майбутнього Міністерства освіти Української Народної Республіки. Вона виконує обв'язки голови театального відділу, укладає програму організації українського театру.

У 1920-х роках М.Старицька грає на сцені першого українського державного драматичного театру, виступає на концертах з художньою декламацією і водночас продовжує викладати у Вищому музично-драматичному інституті імені Миколи Лисенка, статусу якого набула школа, де Марія Михайлівна починала велику місію разом з Лисенком. Праця Марії Старицької була належно оцінена. Їй присвоїли звання заслуженого професора і заслуженої артистки України.

1930 рік був стресовим для української інтелігенції, зокрема для родини Старицьких. Марія Михайлівна померла 20 грудня, похована у Києві на Байковому кладовищі на центральній алеї поряд з Миколою Лисенком та Іваном Стешенком.

Сестра Марії Оксана Старицька з 1897 року вела активне політичне життя. У в'язниці вона знайомиться з політичним в'язнем Іваном Стешенком, згодом за нього виходить заміж. Іван був високоосвідченою людиною, знав шість іноземних мов, робив переклади, писав вірші.

Наприкінці 1907 року, родина облаштувалась у Києві. Іван Стешенко починає викладацьку працю. Він активно працює в “Просвіті”, читає популярні лекції про письменників, а дружина виховує дітей і веде господарство. Але вона не забуває і про українську культуру: пропагує мистецтво народного вертепу, робить ляльки та костюми для нього. Цікаво, що і досі український вертеп, виготовлений подружжям Стешенків, зберігається в московському театральному музеї імені Олексія Бахрушина. Оксана веде громадську роботу в українському клубі “Родина” упродовж 1908-1914 років, перебуває членом його правління, аж поки клуб не закриває царська влада.

У червні 1917 року Українська Центральна Рада призначає Івана Стешенка генеральним секретарем, тобто міністром освіти в уряді УНР. Оксана Михайлівна працює під його керівництвом у відділі позашкільної освіти та Комісії українського національного театру. У ніч з 29 на 30 липня 1918 року у Полтаві двома пострілами було смертельно поранено чоловіка Оксани. Як виявилось пізніше, вирок Зіньківської повітової організації більшовиків виконав їх агент Башловка.

З цього часу Оксана Стешенко веде надзвичайно активне педагогічне та громадське життя. Вона стає головою дитячих притулків департаменту позашкільної освіти, 1919-1923 років працює в Українському Червоному хресті. Ще за Центральної Ради видала дитячу читанку

“Рідні колоски”, де збрала найкращі твори українських письменників. Ця книжка була перевидана чотири рази (1917, 1918, 1923, 1924 рр.), у наступні роки з’являється збірник “Колоски життя” (1924,1925). У 1920-х і на початку 1930-х років багато пише для дітей прозових і поетичних книжечок: “Як Юрко подорожував на Дніпрові пороги”, “Три чайнки”, “Задача”, “Наша хатина”, “Казки для дітей”, “Бурякова пісня”, “Чарівна лопата”, “Герої зв’язку”. Деякі з цих творів і досі зберігаються у фондах Київського музею видатних діячів української культури – Лесі Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького. Вони варті уваги і на сьогоднішній день – написані цікаво, з любов’ю до дітей, барвисто ілюстровані, ці книжечки, напевно, могли б зацікавити і теперішніх видавців.

Оксана Михайлівна – стала жертвою терору комуністичної влади. 20 липня 1941 року Оксану Стешенко та її сестру Людмилу Старицьку-Черняхівську, які проживали в одній квартирі було заарештовано органами НКВС, вивезено до Харкова, де обом пред’явили звинувачення в антирадянській діяльності за статтею 54 Карного кодексу УРСР. Обоє сестер у товарному вагоні було повезено до Казахстану. Дорогою Людмила Михайлівна померла. Оксана Михайлівна дісталася до Казахстану, де померла в одному з концтаборів (у якому – невідомо), приблизно 1942 року, (точна дата також невідома) [2].

Сестри Людмила, Марія та Оксана Старицькі майже все життя підтримували зв’язок із Софією Русовою. Людмила Михайлівна та Софія Русова навіть називали себе давніми духовними посестрами.

У 1917 році сестри Старицькі у місті Кам’янці-Подільському активізували роботу започаткованого у Галичині громадського Союзу Українок з метою протистояння кривавому розгулу більшовиків, денікінців тощо, а також з метою боротьби з епідеміями хвороб. Від імені Союзу Українок та Українського Червоного Хреста Софія Русова, Людмила Старицька-Черняхівська, Олександр Черняхівський та їхня донька Вероніка їздили до польських таборів допомагати українським полоненим. Варшава, табори в Домбю, Притуличах під Перемишлем, львівських Бригідках і Ялівці. Зустрічалися з митрополитом Андрієм Шептицьким – і знову повернулись до роботи у Кам’янці-Подільському на культурній ниві. Вони займались виданням дитячого журналу, в якому співробітничали Степан Сірополко, Леонід Білецький, Євген Тимченко, Софія Русова і який ілюстрував художник Петро Холодний. Русова пригадувала, що Людмила Старицька-Черняхівська часто читала в цьому гурті свої твори, зокрема драму “Право на життя”. На жаль, текст п’єси не зберігся.

Отже, сестри Старицькі та Софія Русова були надзвичайно яскравими постатями нашої історії. Усі вони були дворянками, шляхетними не тільки за походженням, а й душею. Це були справжні щирі патріотки. Вони були добре знайомі між собою, жили поряд, дружили, обмінювались досвідом, зустрічались на вечірках і урочистих зібраннях, вдома одна в одній. Їх згуртувала мистецька та педагогічна діяльність, виховання підростаючого покоління та активне громадсько-політичне життя.

Список використаних джерел

1. Пісоцька Л.С. Історичний аспект управління розвитком дошкільної освіти в Україні (кінець XIX - поч. XX ст.) [Електронний ресурс] / Л.С.Пісоцька // Дошкільна освіта. – 2004. - № 3 (5). – Режим доступу: <http://lips.zp.ua/states/283-120032.html>
2. Хорунжий Ю. Шляхетні українки / Ю.Хорунжий // Есеї парсуни. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 208 с.

The article deals with the life and activities sisters Starytskiy, who made a great contribution to the development in the general culture of the Ukrainian the first part of the XX century.

Key words: *sisters Starytskiy, Sofia Rusova, education, culture of the Ukrainian.*